

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS6976>

Number: 61 , p. 289-300, Autumn III 2017

Yayın Süreci / Publication Process

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayınlanma Tarihi / The Published Date

19.02.2017

20.11.2017

OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE GÖRÜLEBİLECEK SEÇİCİ KONUŞMAZLIK ÜZERİNE TRANSDİSİPLİNLERARASI BİR ÇALIŞMA

*AN TRANSDISCIPLINARY STUDY ON SELECTIVE MUTİZM
IN THE PRESCHOOL PERIOD*

Blm. Uzm. Demet Özer Kocamanoğlu

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-6296-4249

Ankara Üniversitesi Uygulama Anaokulu 2

Doç. Dr. Müdriye Yıldız Bıçakçı

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-8506-1616

Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Uzm. Şenay Ölmez

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0961-7715

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı

Prof. Dr. Betül Sever Yılmaz

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2084-9514

Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi

Prof. Dr. Neriman Aral

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9223-2797

Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü

Öz

Seçici konuşmazlığın (selektif mutizm), konuşabilme becerisinin olmasına rağmen konuşmanın beklendiği bir takım ortam ve durumlarda konu(a)mama olarak tanımlanmaktadır. Selektif Mutizm ender görülür ve bazen de zaman içinde kendiliğinden ortadan kalkar. Bu yüzden dikkat çekmemekte ve kolaylıkla gözden kaçabilmektedir. Erken dönemde yapılan araştırmalarda düşük öz saygı, güvensiz ev ortamı, duygusal sorunlar ve geçmişte yaşanan tek ya da bir seri travmatik deneyimleri Seçici konuşmazlığın, nedenleri arasında görülmektedir. Otuz altı ayını doldurduktan sonra anaokuluna başlayan çift yumurta ikizlerinden birinde görülen seçici konuşmazlığın aile, uzman ve öğretmen işbirliği ele alınarak çözümüne yönelik bir olgu çalışması

sunulmuştur. Çalışmanın tanı ve tedavi basamaklarında ışık tutması amaçlanmıştır. Tüm görüşmeler gözlemler, aile görüşmeleri ve portfolyo dosyaları incelendiğinde olguda görülen seçici konuşmazlığın, nedeni olarak diğer ikize ve birinci derecede yakın yetişkinlere daha bağımlı olması ve onlar olmadığında olgunun kendini güvensiz hissetmesi olduğu düşünülebilir. Aile, uzman (çocuk gelişimci ve psikolog) ve grup öğretmeni işbirliği ile düzenli bir şekilde yedi ay süre ile devam edilen çalışmaların sonucu konuşma, kendini topluluk önünde ifade etme ve kendine güven açısından olumlu olmuştur. Disiplinler arası çalışmanın getirdiği olumlu katkılar bu çalışmada elde edilen sonuçların en önemli kaynağıdır.

Anahtar Kelimeler: Dil Problemleri, Konuşma Problemleri, Seçici Konuşmazlık, Okul Öncesi Dönemde Dil Gelişimi

Abstract

Selective Mutism (SM) is identified as consistent failure to speak in specific settings and situations in which there is an expectation for speaking though speech capacity is not impaired. Because of selective mutism is a very rare disorder and it disappears over time, it did not draw attention of many mental health professionals. Early self-esteem, insecure home environment, emotional problems, and a single or a series of traumatic experiences in the past are among the causes of Selective Mutism. A solution oriented case study represented for SM which is observed on one of the twins who started kindergarten after completing 36 months, in cooperation with family, a specialist and a teacher. The target of the study is to clarify diagnosis and treatment steps. All interview observations, family interviews, and portfolio files were considered to be more dependent on the other twin and first-time close adolescents as the cause of Selective Mutism, and when it is not, the mood feels insecure. The outcome of regular, seven-month studies with family, specialist (child development and psychologist) and group teacher cooperation has been positive on speaking, self-expression and self-confidence. The positive contributions of interdisciplinary work are the most important sources of the results obtained in this study.

Keywords: Language Problems, Speaking Problems, Selective Mutism, Language Development in Pre-School Period

GİRİŞ

Dil, çeşitli nesnelere, canlılarla, olaylarla ve ilişkilerle ilgili kavramları temsil etmek için toplumca paylaşılan semboller sistemidir. Dil gelişimi ise kelimelerin, sembollerin öğrenilmesi ve dilin kurallarına uygun olarak kullanılması olarak tanımlanmaktadır. Dil gelişim sürecini farklı kuramlar farklı yollar ile açıklamıştır. Davranışsal yaklaşım kuramı; dilin edimsel koşullanma yoluyla kazanıldığını savunurken, sosyal öğrenme kuramı dilin sosyal bağlamının dil gelişiminin temel parçası olduğunu ve çocukların gözle-yerek-taklit yoluyla dili kazandığını ileri sürmektedir. Biyolojik kuram ise insan beyninde dili anlamak için özel bir kapasite olduğunu, bilişsel kuram ise dilin düşüncenin şekillen-

mesinde önemli olduğunu ve dilin bireyin biliş düzeyini yansıttığını belirtmektedir (Kürkçüoğlu, 2014).

Dil gelişim basamakları tüm çocuklarda aynı sırayı izlemekle birlikte, dil gelişim hızında, çocuklar arasında bireysel farklılıklar görülebilmektedir. Dil gelişim hızı; fizyolojik ve genetik özellikler, cinsiyet, algısal bilişsel ve nörolojik gelişim, sosyal çevre ve etkileşim, aile-çocuk arasındaki sosyal etkileşim düzeyi, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özellikler, eğitim gibi birçok etmenden etkilenebilir (Karan, 2000; Çiçek, 2002). Bu etmenler farklı dil ve konuşma problemlerine neden olabilmektedir. Tipik gelişim gösteren çocukların dil ve konuşma problemleri incelendiğinde yaygınlık oranının % 2,5-4 arasında olduğu

kabul edilmektedir (Akt. Çiçek, 2002). Dil ve konuşma problemleri arasında "konuşma bozuklukları", "dil ve konuşma bozuklukları" vb. terimlerle ifade edilen bireylerarası iletişimde karşılaşılan konuşma problemleri arasında "gecikmiş konuşma", "afazi", "genizsi konuşma", "artikülasyon bozukluğu", "ses bozukluğu", "afoni", "seçici konuşmazlık" yer almaktadır (Konrot, 2007). Bu problemler arasında yer alan ve az rastlanan seçici konuşmazlığın görülme sıklığı net oranlar saptanamamış olsa da klinik popülasyonda % 1'den daha az sıklıkta görüldüğü ifade edilmektedir (Akt. Perçinel ve Yazıcı, 2014).

Seçici konuşmazlık konuşma becerisinin gelişmesine rağmen konuşmanın beklenildiği bir takım ortam ve durumlarda konuşmama ya da konuşamama olarak ifade edilmektedir (Perçinel ve Yazıcı, 2014). DSM V'te Seçici konuşmazlık, "başka durumlarda konuşuyor olmasına karşın, konuşmasının beklenildiği özgül toplumsal durumlarda (örn. okulda) sürekli bir biçimde konuşamıyor olma" olarak tanımlanmaktadır (DSM V, 114). Bu bozukluğun süresi en az bir ay olmakla birlikte çocukların okula başladıkları ilk ay utangaç ve çekingen olabilecekleri göz önünde bulundurularak okulun birinci ayıyla sınırlandırılmamaktadır. Seçici konuşmazlığın nadir görülmesi ve bazen de zaman içinde kendiliğinden ortadan kalkması nedenleriyle gözden kaçabilmektedir. Seçici konuşmazlığın başlangıç yaşının genellikle iki-dört yaş arasında görülmektedir. Okul öncesi dönemde ebeveynler sıklıkla çocukların çekingen ve utangaç olduklarını belirtmekte ve çocuklar okula başladıklarında genellikle bu durum öğretmenleri tarafından fark edilmektedir (Bulut, 2008). Seçici konuşmazlık zor bir çocukluk çağı hastalığı olduğundan terapi sürecinde bireysel yaklaşımdan çok ebeveynler, kardeşler, öğretmenler, arkadaşlar, okul rehberliği, konuşma terapistleri gibi uzmanları kapsayan bir ekibin işbirliği içinde çalışması önemlidir (Demirkaya, 2015).

Seçici konuşmazlığın etiolojisi tam olarak anlaşılamamıştır. Seçici konuşmazlığın oluşumu zaman içinde farklı uzmanlar tarafından farklı şekillerde açıklanmıştır. Erken dönemde düşük öz saygı, güvensiz ev ortamı, duygusal sorunlar ve geçmişte yaşanan tek ya da bir seri travmatik deneyimleri seçici konuşmazlığın nedenleri arasında görmektedir (Akt. Bulut, 2008). Seçici konuşmazlık tedavisi sürecinde davranışsal ve bilişsel-davranışsal terapiler kullanılabildiği gibi, ilaç tedavisi ve psikoteröpatik yöntemlerin bir arada kullanılması önerilmektedir. Seçici konuşmazlık geçmişten günümüze anksiyete temelli bir bozukluk olduğu düşünülmüş ve DSM V'te anksiyete bozuklukları sınıfında yer almıştır. Bu sebeple davranışsal ve bilişsel terapiler son yıllarda sıklıkla kullanılan terapi seçenekleri arasında yer almaktadır. Şenol, Karacan ve Şener'in, 1997 yılında yaptığı çalışmada, selektif mutizm tanısı alan üç olgunun tedavisinde, aile ve öğretmen tarafından davranışçı tedavi, oyun odasında uygulanan bireysel psikoterapi ve ilaç tedavisi birlikte kullanılmış, çalışma sonucunda bireysel, davranışçı ve aile araştırmalarını içine alana çok modellen bir tedavi yaklaşımının kullanılması önerilmiştir. Perçinel ve Yazıcı (2014) iki olgu ile yaptıkları çalışmada seçici konuşmazlığın tedavisinde psikoterapik ve psikofarmolojik tedavilerin birlikte kullanılabileceğini ortaya koymuşlardır.

Dil ve konuşma bozuklukları sadece çocuğun dil gelişimini etkilemez, aynı zamanda diğer bütün gelişim alanlarını ve akademik becerilerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Dil ve konuşma bozuklukları arasında yer alan ve iki ile dört yaş aralığında görülen seçici konuşmazlığın erken fark edilmesi ve tedavi sürecine başlanması çocuğun diğer gelişim alanlarının etkilenmemesini, kısaca erken fark edilerek uygun müdahale programları ile tüm gelişim alanlarında oluşabilecek problemleri önlemek açısından önemlidir. Bu süreçte önemli olan diğer bir

konu ise aile, okul, aile ve uzmanlar arasında işbirliğinin sağlanabilmesidir. Perçinel ve Yazıcı'nın (2014) yaptıkları çalışmada öğretmenlerin sağlıklı iş birliğine rağmen ailenin işbirliğine girme konusunda yetersiz kalması bilişsel ve davranışsal yöntemlerin etkisini sınırladığını ve olguya ilaç tedavisi başlanmasına neden olduğunu belirlemiştir. Günümüzde okul öncesi eğitimin yaygınlaşması ile seçici konuşmazlığın olgularıyla okul öncesi dönemde daha sık karşılaşılabilmekte ve genellikle öğretmenler tarafından farkedilmektedir (Perçinel ve Yazıcı, 2014; Bulut, 2008). Bu düşüncelerle bu çalışmada otuz altı ayını doldurduktan sonra anaokuluna başlayan çift yumurta ikizlerinden birinde görülen seçici konuşmazlığın aile, uzman ve öğretmen işbirliği ele alınarak çözümüne yönelik bir olgu çalışmasının sunulması amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Bu bölümde olgu çalışmasına, olgunun özelliklerine ve olguya uygulanan müdahaleye ilişkin bilgi sunulmuştur.

Olgu Çalışması

Çalışma olgu sunumu şeklinde ele alınmıştır. Ele alınan olgunun nadir görülmesi bu çalışmanın planlanmasına temel oluşturmuştur. Çalışmada görüşme ve gözlem tekniklerine de yer verilmiştir. Görüşme nitel araştırmada en sık kullanılan veri toplama aracıdır. Görüşme tekniği uygulandığında kişiyle birebir iletişim kurulduğundan bu süreç katılımcı hakkında birçok bilgiyi de almamıza yardımcı olmaktadır. Gözlem de görüşme gibi yaygın kullanılan veri toplama yöntemlerinden biridir. En önemli özelliği de araştırmacıya, veriye ilk elden ulaşma olanağı sağlamasıdır. Herhangi bir ortamda ya da kurumda oluşan davranışı ayrıntılı olarak tanımlamak amacıyla kullanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Olgunun Özellikleri

Üç yaş dört aylık çift yumurta ikizleri olan kız çocukları serbest meslek sahibi bir baba ve akademisyen bir annenin ilk çocuklarıdır. İkizi ile birlikte aynı grupta eğitime baş-

layan olgu kısa bir süre sonra, ikizlerin daha sosyalleşmesi amacıyla iki ayrı gruba yerleştirilmiştir. Olgunun okula başladığında bilişsel gelişim alanında renkleri eşleştirebildiği, sekiz küpten kule yapabildiği, dört parçalı yapbozu tamamlayabildiği, motor gelişim alanında salınım yaparak koşabildiği, yumuşak malzemelere şekil verebildiği, kesme, boyama v.b. çalışmaları yapabildiği gözlenmiştir. Ancak bu dönemde göstermesi beklenen; üç-dört sözcükle cümle kurma, sohbet katılma, duygularını ifade etme, kendi kendine şarkı ve tekerleme söyleme gibi dil gelişimine ait özellikleri özellikle okulda iken göstermediği öğretmen tarafından gözlenmiş, aile ile yapılan görüşmede ise bu özellikleri evde gösterdiği belirlenmiştir.

Olguya Uygulanan Müdahale Süreci

Çalışma boyunca; aile işbirliği, uzman işbirliği, diğer grupla işbirliği kapsamında yapılan müdahale çalışmaları ile öğretmen tarafından yürütülen müdahale çalışmalarına yer verilmiştir. Aile ile işbirliği kapsamında yapılan müdahale çalışmalarında; aile ile düzenli olarak bireysel görüşme yapılmıştır. Bu görüşmeler ışığında öğretmen sınıf gözlemlerine devam etmiştir. Uzman işbirliği kapsamında; aileden çocuk gelişimci ve öğretmenin yönlendirmesi ile okulda gözlenemeyen beceri ve davranışlara yönelik yapılandırılmamış ev gözlemleri yapması istenmiştir. Öğretmenin sınıf gözlemleri ve aile gözlemleri görüşmelerde karşılaştırılarak incelenmiş, psikolog ve çocuk gelişimci eşliğinde yapılan görüşmelerde de bu gözlemler uzmanların özellikle dil gelişimi başta olmak üzere diğer gelişim becerileri göz önünde bulundurularak derinlemesine incelenmiştir. Ayrıca evde ve okulda oluşturulan tüm ürünler portfolyo dosyasında saklanmıştır. Yine psikolog ve çocuk gelişimci ile yapılan görüşmelerde portfolyo dosyasında bulunan ürünlerde incelenmiştir. Diğer grupla (diğer ikizle) ile işbirliği kapsamında yapılan müdahale çalışmaları; farklı bir grupta okula devam eden ikizi ile birlikte gerçekleştirilecek olan ortak zamanların süresine ve sıklığına karar vermede rol oynamıştır. Plan-

lanan bu ortak zamanda eşli ve bireysel oyunlara yer verilen oyun ve hareket etkinliklerine, dramatisasyon çalışmalarına, Türkçe ve müzik etkinliklerine haftada bir kez yer verilmiştir. Öğretmenin yürüttüğü müdahale çalışmalarında; süreçte işbirlikleri ile toplanan tüm veriler grup öğretmeni tarafından kaydedilerek sürekli olarak incelenmiş ve bir sonraki aile, uzman ve diğer grupla olan görüşmelere ışık tutması sağlanmıştır. Hem aile hem de uzman görüşmeleri sonucunda aileye sunulan öneriler gözden geçirilmiş, sınıf içinde yürütülen müdahale çalışmalarının içeriğinde değişiklikler oluşturulmuştur. Örneğin olguda kaygı yaratan durumlar ortadan kaldırılmış, katılmaktan hoşlanacağı oyunlar ve etkinlikler günlük eğitim programına dahil edilmiş ve öğrenme merkezlerine ilgisini çekebilecek materyaller eklenmiştir. Düzenli olarak aile ve uzmanla yapılan görüşmelerin ardından sınıfta yapılacak olan müdahale çalışmalar çeşitlenmiş ve bu durum aile ile paylaşılmıştır. Bu kapsamda çocuk sınıf içinde ve evde gözlenmiştir. Aile görüşmeleri ilk haftalarda hafta bir, daha sonra on beş günde bir ve daha sonra ayda bir olmak üzere gerçekleştirilmiştir. Uzman ile de hafta bir görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

MÜDAHALE

Müdahale çalışmaları aile işbirliği, uzman işbirliği, diğer grupla işbirliği kapsamında yapılan müdahale çalışmaları ile öğretmen tarafından yürütülen müdahale çalışmaları olarak örneklerle sunulmuştur.

Aile İle İşbirliği Kapsamında Yapılan Müdahale Çalışmaları

Aile işbirliği kapsamında ilk görüşme okula uyum aşamasında olan olgunun çekingen davranışları dikkat çekmesiyle başlamıştır. Bu görüşme, olgunun isteklerini anlatmak için dil aracılığı ile iletişim kurmaması, yalnızca dikkatli göz kontağı ve ağlama ile öğretmene isteklerini anlatmaya çalışmasının gözlenmesi sonucu gerçekleştirilmiştir. Okula

uyum süreci göz önünde bulundurulduğundan uyum aşamasının tamamlanması beklenmiş, bu sürenin sonunda da iletişimi aynı şekilde devam ettiren olgunun grup öğretmeni tarafından fark edilmesi üzerine aile bireysel görüşmeye çağırılmıştır.

Edinilen bilgiye göre planlı ve sezaryen doğumla dünyaya gelen ikizlerin doğum sürecinde ve sonrasında her hangi bir sağlık sorunu olmadığı öğrenilmiştir. Aile ile yapılan görüşmede okul sonrasında evde iki saat kadar bu konuşmama durumunun devam etmesi ancak ardından hiç susmadan olgunun tüm gününü anlatması, evde diğer ikizi ve diğer aile bireyleri ile akıcı bir sözel iletişiminin olması SM'i düşündürmüştür. Aile görüşmesinde edinilen bilgilerde olgunun sosyal ve duygusal gelişimi açısından ortak görüşler belirtilmiş ancak dil ve bilişsel gelişimi açısından farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Olgunun evde dil gelişiminin yaşına uygun bir gelişim düzeyinde olduğu, ezber becerileri ve hafızasının çok iyi düzeyde olduğu aile tarafından belirtilmiştir. Bunun üzerine bir psikolog eşliğinde görüşmelere devam edilmesi planlanarak aile kurumun eğitim sorumlusu, bir psikolog ve grup öğretmeni ile gerçekleştirilen görüşmelere davet edilmiştir. Ailenin sürece katıldığı ve okulun da yakın işbirliğinin sağlandığı bir yöntemin uygulanmasına karar verilmiştir. İlk etapta okula başlayana kadar sürekli bir arada olan ikizlerin ayrılması yüzünden olgunun böyle bir tepki sergilediği düşünülmüştür.

İkizlerin birbiri ile iç içe etkileşimi, bireyselleşme ve sosyalizasyonu engellemekte, ego ve dil gelişiminde aksaklıklara yol açmaktadır (Mukaddes, Aydoğmuş, Soydan,1999). İkizlerin dil gelişiminde gecikme sorunlarıyla sık karşılaşmaktadır. Özçakar (2002) bunu iki sebeple açıklamıştır: Birincisi; ikizlerin ebeveynleri ile kısıtlı zamanda bir araya gelmesi, ailenin günlük işlerini yaparak geçirdiği bu kısıtlı süre içerisinde konuşma süresinin ikiye bölünmesi ve bu konuşmanın sohbet değil yönetme tarzında olmasıdır. İkincisi ise; ikizlerin birlikte geçirdikleri zaman zarfında kendi aralarında oluşturdukları

dili kullanmalarındır. Ayrıca ikizler ebeveynle iletişime ihtiyaç duydukları zamanda ise kendi aralarındaki rekabet ve dikkat çekme isteği ile daha hızlı konuşabilmekte, harf veya sözcükleri atlayarak yanlış kullanabilmektedirler.

Bu aşamada seslerini çıkartmakta zorlandığı kelimeleri (örneğin "siyah" olarak seslendirdiği siyah, "vavi" olarak seslendirdiği mavi gibi renk isimleri, meyveler, taşıtlar v.b.) alıştırmalarla evde tekrar ederek desteklemeleri istenmiştir. Söylediği kelimeleri eğlenceli bir şekilde tekrar ettirmeleri, ağız hareketlerini ve dili kullanma biçimlerini gözlemlemeleri istenmiştir. Olgunun resim çizmeyi sevmesinden yola çıkarak evdeki etkinlikleri resimlerle de birleştirmeleri ve bu resimleri saklamaları önerilmiştir.

Çocukların kendilerini yansıtmaya ve olaylar hakkındaki duygu ve düşüncelerini ifade etmede, yalın bir anlatım aracı olarak resmin kullanılması önemlidir. Resim etkinliğinin aynı zamanda sözsüz dili oluşturması ve bu yolla anlatımın kolay olması, yaşı ya da kişilik özellikleri dolayısıyla sözlü iletişim kurmakta güçlük çekilen çocukları tanımada da önemli bir teşhis aracı olmasını sağlamaktadır. Küçük yaşlarda sözcüklerden daha güçlü bir anlatım aracı olan resim, çocuğun iç dünyası ve büyüme süreci hakkında önemli bilgiler verir (Yavuzer, 2000).

Bu aşamada kaydedilen olumlu gözlemlerin ardından sürecin beşinci ayında iki haftada bir görüşmeye devam edilen aile ile üç haftada bir görüşülmesine karar verilmiştir. Davranış aşamasının sona erdiği bu dönemde artık sözel davranışların gözlenmeye başlaması ile birlikte aileye psikolog ve öğretmen tarafından farklı etkinlik örnekleri rol oynama, doğaçlama, pandomim çalışmaları, sanat, oyun ve müzik etkinlikleri sunulmuştur. Aileden ikizlerin resimlerini biriktirmeleri ve not tutmaları istenmiştir. Bu üç haftalık süreç boyunca telaffuzda zorlanılan isimleri seçerek (örneğin beş meyve adı gibi) çalışmaları istenmiştir. Sesle ilgili sorunlarında bu gibi davranışlara zemin hazırlayabileceği düşünülerek evde hem anne hem de babanın 10'ar dakika kelime oyunları oynamaları istenmiştir. Bu oyunlarda kelimenin doğru seslendirilme süresi üç hafta olarak belirlenmiştir.

Çeşitli dergi ve gazetelerden söylenen kelimeleri bulup göstermeleri ve adlandırmaları istenilerek sessel sorunların neler olduğu ve hangi aşamada yaşandığının belirlenmesi amacıyla üç aşamalı öğretim yöntemini kullanmaları önerilmiştir.

Sözcükleri telaffuzda üç aşamalı öğretim yöntemi kullanılmıştır. Üç aşamalı öğretimin birinci aşamasında yetişkin çocuğun dikkatini çekerek doğru bir telaffuzla nesne ya da varlığın ismini söyler. Böylece nesne, kavram ve isim arasındaki ilişki bütünleşir. İkinci aşamada ise öğrenmenin kalıcı olmasına çalışılır. Yetişkin daha önceki aşamadaki kavramları kullanarak çocuktan yapması gereken bazı şeyler ister. Üçüncü aşamada çocuk edinmiş olduğu kavram ya da sözcükleri kullanabilir. Bu aşamada aynı zamanda ikinci aşamanın kontrolü gerçekleştirilir (Wilbrandt, 2008).

1.İlk Aşama: Eğitimi/yetişkinin adlandırması: "Bu Kiraz",

2.İkinci Aşama: Çocuğun göstermesi; "Bana kirazı göster.",

3.Üçüncü aşama: Çocuğun adlandırmasıdır: "Eline hangi meyveyi aldın?"

Aile görüşmelerinde ortaya çıkan ikizlerin geç uyuma problemi ve televizyon izleme isteği ile ilgili de çözüm önerileri sunulmuştur. Alternatif mekânsal düzenlemeler, ortamın aydınlık oranı ve uyku saatleri hakkında aile bilgilendirilerek uyku saatini her gün yarımsar saat geriye çekmeleri istenmiştir. Oluşturulan programa göre okul sonrasında en geç 19.30'da yemek saatinin sona ermesi ardından kelime oyunları için zaman ayrılması ve 22.00'de mutlaka yatağa girmiş olmaları istenmiştir. Oyun ve uyku odalarının ayrılması, uyku odalarında televizyon bilgisayar v.b. teknolojilerin bulundurulmaması istenmiştir.

Dil ve konuşma gelişiminde gecikmeye sebep olan faktörlerden birisi de elektronik medyadır. Televizyon, bilgisayar, akıllı telefon, tablet, internet, play station v.b. teknolojilerin yoğunlaştığı elektronik ortamda yetişen çocuklar gerek kendi yaşları gerekse aile içi iletişimin azalmasına bağlı olarak giderek daha geç konuşmaya başlamaktadırlar (Vandewater, Rideout, Wartella, Huang, Lee ve

Shim, 2007). Yapılan bir araştırmada 25-60 ay arası çocukların %69'unun günde 2 saat ve üzerinde televizyon izlediği görülmüş ve özellikle iki yaş altı çocukların televizyona maruz bırakılmaması, çocuklarla karşılıklı ilişki kurabilecek işitsel görsel uyaranlara ağırlık verilmesi konusunda ailelerin bilgilendirilmesi yönünde öneri sunulmuştur (Akkuş, Yılmaz, Şahinöz ve Sucaklı, 2015).

Aile işbirliği kapsamında yapılan görüşmelerin devamında (sürecin altıncı ayında) evde ve okulda huzurlu bir ortam sağlanması amacıyla evde yaşanan diğer zorluklar (olgunun diğer ikize nazaran daha baskın olması, geç yatma, ev ortamının düzeni ve yemek saatleri) hakkında konuşmaya devam edilerek aile bilgilendirilmiştir. Bu süre zarfında gerçekleştirilen tüm çalışmalar boyunca olguda gözlenen olumlu değişimler artarak devam etmiştir. Okula daha istekli gelen olgu, ağlayarak ve sözsüz iletişimle aktardığı isteklerini, fısıltı ile konuşarak devam ettirmiştir. Çalışılan yedi ayın sonunda ise sözlü iletişimini geliştirmiş, tüm sınıfın duyacağı ses tonu ile konuşmaya başlamıştır. Aileden evde oluşturdukları bu düzeni devam ettirmeleri istenerek, olgunun sınıf içi gözlemlerine devam edilmiştir.

Uzman İle İşbirliği Kapsamında Yapılan Müdahale Çalışmaları

Uzman görüşmelerinin ilk görüşmesinde hem aile hem de öğretmen yer almıştır. Öğretmen- uzman ve aile işbirliği ile kapsamında ortak görüşler tartışılarak müdahale çalışmasında izlenecek yola birlikte karar verilmiştir. Bu karar sonucunda, okulda geçirilen süre boyunca çocuğun konuşmaya zorlanmamasına, sınıf arkadaşları ile birlikte ikizlerin ayrı sınıflarda devam etmesine, birleşmeyi vurgulayacak imalara yer verilmemesi ve susmayı her zaman kullanabileceği bir çözüm yolu olarak öğrenmemesi üzerine karar verilerek görüşmelere devam edileceği aileye bildirilmiştir. Bu süreçte olgunun okula gelme konusunda bir sıkıntı yaşamadığı, an-

cak sınıfta gerçekleştirilen etkinliklere çok istekli bir şekilde katılmadığı gözlenmiştir. Sözel iletişime geçmediği, ağlayarak ya da işaretlerle iletişim kurduğu gözlenmiştir. Bu zaman dilimi sürecin ilk ayı boyunca evde de olgunun saldırgan davranışları ile devam etmiştir. Yapılan görüşmede ikizi ile birlikte okulda ortak zamanlar yaratılmasına karar verilmiştir. Tüm bu görüşmeler ışığında elde edilen veriler sonucu uzman işbirliği kapsamında evde ve okulda yapılması planlanan etkinlikler oluşturularak ev ve okul arasında paralellik sağlanmıştır. Ayrıca evde yaşanan geç uyuma, diğer aile bireylerinin olası konuşma bozuklukları, uzun süre televizyon izleme gibi sorunların çözümüne yönelik uzman önerileri aileye sunulmuştur. Okulda takip edilen gelişimin evde de takibinin yapılabilmesi için uzman önerileri aileye sunulmuş, konuşma ile ilgili nasıl daha ayrıntılı kayıt tutabilecekleri aileye tanıtılmıştır. Örneğin; olgunun ayrıntılı olarak anlatımlarının zamanı, nasıl anlattığının kayıt altına alınması, telaffuz becerilerini artırarak konuşmayı kolaylaştırıcı etkinliklerin planlanması, evde oynayacakları oyun yönergeleri, kullanacakları rol oynama pantomim v.b. yöntemler, evde çizilen resimlerin ve üretilen etkinliklerin nasıl saklanacağı v.b. bilgiler uzman tarafından ayrıntılı olarak aile ve grup öğretmene aktarılmıştır. Buradaki önemli olan bir diğer nokta ise grup öğretmenin de konu hakkında ayrıntılı bilgi edinmesinde uzman desteğinin büyük öneme sahip olmasıdır. Uzman bilgilendirmesi aracılığı ile öğretmenin uygulama motivasyonu sağlanmış, yaşanabilecek karışıklıkların ve düşük motivasyonun getirebileceği olumsuzluklar ortadan kaldırılmıştır.

Öğretmenin Yürüttüğü Müdahale Çalışmaları

Bu çalışmada en önemli noktalardan biri olan olgunun erken fark edilmesi öğretmenin sınıf ortamında yaptığı gözlemlere dayanmaktadır. Bu aşamada çalışma sürecinin

tamamlanmasını bekleyen öğretmen, sürecin tamamlanmasının ardından aile ve uzman görüşmelerini planlayarak müdahalenin ilk basamağını oluşturmuştur. Konu hakkında uzmandan alınan ayrıntılı bilgiler aracılığı ile öğretmen süreç boyunca toplanan tüm verileri kaydederek sürekli olarak incelemiş ve bir sonraki aile, uzman ve diğer grupla olan görüşmelere ışık tutması amacıyla kayıt altına almıştır. Hem aile hem de uzman görüşmeleri sonucunda aileye sunulan öneriler gözden geçirilmiş, sınıf içinde yürütülen müdahale çalışmalarının içeriğinde değişiklikler oluşturulmuştur. Düzenli olarak aile ve uzmanla yapılan görüşmelerin ardından sınıfta yapılacak olan müdahale çalışmaları çeşitlenmiş ve bu durum aile ile paylaşılmıştır. Süreç boyunca öğretmen sınıfta kaygı yaratacak durumları ortadan kaldırmıştır. Örneğin ailenin de katıldığı bir doğum günü kutlamasında olgunun ailesi ile iletişim kurmadığı ve arkadaşlarının bu aşamada onun konuşmuyor olduğunu dillendirmeleri öğretmen ve aile tarafından gözlenmiştir. Normalde evde ailesi ile sözel iletişimi çok iyi durumda olan olgunun okulda konuşmamaı seçtiğinin kanıtı olan bu durumun sonucunda sınıfta düzenlenmesi gereken eğitimsel düzenlemeler yapılmıştır. Akran baskısının önüne geçmek için sosyal etkileşimi sağlayacak rol oynama, doğaçlama ve dramatizasyon çalışmaları planlanmış, grup içinde olguya destek olabilecek arkadaş grupları oluşturmuş, olguya karşı destekleyici ve anlayışlı bir tutum sergilenmiştir. Olgu konuşmaya ya da katılmak istemediği etkinliklere dahil olmaya zorlanmadan güvenli bir ortam oluşturulmuş, sözel davranışlar içermeyen oyun ve hareket etkinlikleri ile olgunun kendini daha güvende hissettiği toplu gerçekleştirilen müzik, sanat etkinlikleri aracılığı ile ortama dahil olması sağlanmıştır. Tüm süreç boyunca olgunun gelişimi takip edilmiş, gözlemler kaydedilerek görüşmelere ışık tutması amaçlanmıştır. Olguda meydana değişiklikler sözel ya da davranışsal olarak pekiştirilmiş ancak abartılardan kaçınılarak konuşmanın doğal bir süreç

olduğu hissettirilmiştir.

Diğer grupla (diğer ikizle) ile işbirliği kapsamında yapılan müdahale çalışmaları

Aile ve uzman görüşmeleri ve öğretmen gözlemleri doğrultusunda ikinci ay itibarıyla diğer ikizin bulunduğu grupla işbirliği kapsamında ikizlerin okulda geçirdikleri süreye ek olarak ortak zamanlar oluşturulmuş ve toplamda altı ay boyunca haftada bir kez ortak zaman uygulamasına devam edilmiştir. Ortak zamanlarda uygulanan günlük eğitim planında olgunun aktif şekilde sözel etkileşimlere girebilmesini kolaylaştırmak amacıyla çocuk merkezli etkinlikler planlanmıştır. Birbirleriyle etkileşime girebilecekleri zengin ortamlar oluşturularak, düşüncelerini sözel olarak ifade edebileceği Türkçe, dramatizasyon, sanat, müzik ve oyun etkinliklerine yer verilmiştir. Planlanan bu ortak zamanlarda olgunun sürekli ikizini bulmaya çalıştığı, etkinliklere onunla birlikte katıldığı gözlenmiştir. Devam eden aile görüşmelerinin birinde olgunun okula başlamadan önceki dönemde bakıcı ile ilişkisinde, diğer ikize göre daha duygusal ve bağımlı bir kişilik özelliği gösterdiği ile ilgili bilgiler edinilmiştir. Bakıcının diğer ikizi daha sıcakkanlı ve sempatik bulması kardeşler arasında farklı muamele göstermesine neden olmuştur. Yine parkta birlikte geçirdikleri zamanlarda ikizinden ayrı oyun oynamadığı da görüşmede elde edilen bilgiler arasındadır. Bu bilgiler olgunun diğer ikizi *ya da başkası olmadan kendini güvende hissetmediği hissini doğrulamıştır*. Düşük özsaygı, güvensiz ev ortamı, tek ya da seri travmatik deneyimler SM'in sebepleri arasında gösterilmektedir (Bulut,2008).

Tüm görüşmeler gözlemler, aile görüşmeleri ve portfolyo dosyaları ve literatür bilgisi incelendiğinde, olguda görülen seçici konuşmazlık nedeni olarak diğer ikize ve birinci derecede yakın yetişkinlere daha bağımlı olması ve onlar olmadığında olgunun kendini güvensiz hissetmesinden kaynaklandığı düşünülmüştür. Bulut (2008), selektif mutizmin travmatik deneyimler, güvensiz ev

ortamı, duygusal sorunlar, dikkat çekme, konuşma ve seslendirme bozukluğu gibi birçok sebebinin olabileceğini aktarmıştır.

Birlikte geçirilen zamanların ardından etkinliklerde daha istekli olduğu ve okuldaki uyku saatinin uzadığı gözlenmiş ve bu da okula duyduğu güveninin arttığı yönünde yorumlanmıştır. Bu süreçte dördüncü ayda grup olarak cevap verilen soruların karşılığı olarak çok sessiz bir şekilde sorulara cevap vermesi, özellikle müzik etkinliklerinde bildiği şarkılara dudaklarını kıpırdatarak eşlik ettiği gözlenmiştir. Ayrıca okula istekli bir şekilde gelmesi ve etkinliklere kendiliğinden katılması gibi olumlu davranışların sözel olarak pekiştirilmesine devam edilmiştir. Olgunun evde, okulda öğrenmiş olduğu şarkı ve şiirleri evde ebeveynlerine söylerken çekilmiş videoları da aile tarafından okula iletilmiş ve arkadaşları ile birlikte video izlenmiştir. Grup arkadaşları olgunun konuşabiliyor olduğunu şaşkınlıkla izlerken oğuda arkadaşlarının bu tepkilerini dikkatle izlemiş ve oda olumlu tepkiler vermiştir. Bu sürecin anlatıldığı aile görüşmesinde aile, olgunun evde sıklıkla ikizi ile ve ailesi birlikte okumayı çok sevdiği hayvanlarla ilgili kitaptan bahsetmiştir. Aileye bu kitabı sınıfa getirmeleri önerilmiş ve ardından sınıfta kitabı arkadaşlarına tanıtmayı istenmiştir. Grup halinde söylenen şarkı, şiir, tekerleme etkinliklerine daha yüksek sesle katılmaya başlayan olgu, bu aşamada ilk kez bireysel olarak sesli bir biçimde kendini ifade etmiştir. Olgunun bu davranışı öğretmen tarafından ödüllendirilmiştir.

Davranışçı yaklaşımlar bilimsel yönelimi güçlü olan ve en sık kullanılan müdahale yöntemleridir. Çok etkili olduğu savunulan davranışçı teknikler; kademeli yaklaşım, kendi kendini model alma, gizemli güdüleyici, kendini ödüllendirme ve tepki uyandırma olarak sıralanabilir.

Kademeli Yaklaşım: Bu yöntemle, sözel davranışlar için olumlu pekiştirici verilirken, sözel olmayan davranışlar içinse ödüllendirmeme ya da söndürme yöntemi kullanılmaktadır.

Kendi Kendini Model Alma: Uygun davranışların sergilendiği, çocuk için tutumsal ve davranışsal kazanımları olan ve çocuğun içerisinde kendisinin de olduğu kaydedilen ve daha sonra düzenlenen video görüntülerinin çocuk tarafından seyredilmesidir.

Gizemli Güdüleyici: Bu yöntemde çocukta beklentiyi ve pekiştirecin gücünü arttırmayı hedefleyen gizli bir ödüllendirme şekli vardır. Üzerinde bir soru işareti olan ve çocuğun adının yazıldığı bir zarf sınıfta herkesin göreceği bir yere konulur. Zarfın içerisinde de çocuğun hoşuna gidebilecek bir ödül vardır. Daha sonra çocuk sınıfta herkes tarafından duyulacak kadar yüksek bir ses tonuyla konuştuğu zaman bu kendisine verilir (Akt. Bulut, 2008). Bu çalışma sürecinde de olgunun sözel davranışları için olumlu pekiştireçlerin verildiği “Kademeli Yaklaşım” ve çocuğun uygun ve sözel davranışlarının kamera kayıtlarının çocukla ve arkadaşları ile birlikte izlendiği “Kendi Kendini Model Alma” yöntemleri kullanılmış ve her iki yöntem de zaman içinde çok başarılı sonuçlar vermiştir.

Bulgular müdahale programının yapısı ve etkililiği konusunda ele alındığında seçici konuşmazlığın aile, uzman, öğretmen işbirliğinin sağlandığı bir müdahale ekibinin koordineli çalışmasının önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca müdahale programın hem ev hem de okul ortamında eş zamanlı yürütülmesi çocuk açısından büyük yarar sağlayarak, problemin çözüm sürecini hızlandırmıştır. Gerçekleştirilen erken müdahale programlarında çocuk, aile ve uzman işbirliği yapılması gerekmektedir (Winkelstern ve Jongsma, 2006). Erken tanı ve değerlendirme süreciyle, aileye çocuğu geliştirici öneriler verilmesi, gerekli diğer hizmetlere yönlendirme yapılması ve gelişimsel sorunlara yol açabilecek risk durumlarının önüne geçilmesi müdahalenin çatısını oluşturmaktadır (Meraki ve Yıldız Bıçakçı, 2015). Özellikle 2-4 yaşta yoğun görüldüğü bilinen SM'in bu dönemlerde tedavi edilmediği zaman ileriki dönem-

lerde tedavisinin zorlaştığı bilinmekte, davranışsal önerilerle istenilen iyilik hali sağlanamayan durumlarda çocuğun işlevselliğinde şiddetli bozulma da varsa farmakolojik tedaviye ihtiyaç duyulabilmektedir. Erken müdahale edilmeyen olguların eğitim ve mesleki başarısı, toplumsal ilişkileri bozulabilmekte ve seçici konuşmazlığı olan çocuklar okul ya da mahalle ortamından dışlanabilmektedir (Perçinel ve Yazıcı, 2014, Şenol, Karacan ve Şener, 1997, Demirkaya, 2015). Yapılacak olan erken müdahalede bir diğer önemli nokta sürecin zorlayıcı olmaması gerektiğidir. Bu çalışmada da müdahale zamana yayılmış ve zorlayıcı hiç bir tutuma yer verilmemiştir. Bu sürecin olguyu zorlamadan ve olumlu katkılarla ilerlemesi, olgunun sonraki eğitim yaşantısına da yansımıştır. Kendisine ilkokulda verilen bir anı aktarma ödevinde olgu anaokulunda yaşadığı bu süreci unutmadığı bir anı olarak yazmış ve yaşadıklarını olumlu olarak aktarmıştır. Bu çalışmada müdahale çalışması tüm bu ilkeler göz önünde bulundurularak gerçekleşmiş ve olumlu dönütler alınmıştır.

SONUÇ

Yaşanan süreç aile, öğretmen, psikolog ve çocuk gelişimci gözüyle değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda olguda görülen seçici konuşmazlığın nedeni olarak diğer ikize ve birinci derecede yakın yetişkinlere daha bağımlı olması ve onlar olmadığında olgunun kendini güvensiz hissetmesi olduğu düşünülmüştür. Aile, uzman (çocuk gelişimci ve psikolog) ve grup öğretmeni işbirliği ile düzenli bir şekilde yedi ay süre ile devam edilen çalışmaların sonucunda olumlu gelişmeler izlenmiştir. Disiplinler arası çalışmanın getirdiği olumlu katkılar bu çalışmada elde edilen sonuçların en önemli kaynağıdır. Sürecin doğası gereği yıpratıcı geçen zamanlar için hem ailenin hem de öğretmenin psikolojisinin bu duruma hazırlanmasında bir çocuk gelişimci ve psikolog ile birlikte çalışmak olası ihmallerin önüne geçmeyi sağlamış ve sürecin daha hızlı ilerlemesi yönünde olumlu

yönünde katkı sağlamıştır. Evde yapılması için önerilen tüm etkinlikler yalnızca olgu ile değil her iki ikizle birlikte gerçekleştirilmiştir. Bu süre zarfında aile diğer ikizle ilgili farkında olmadığı özelliklerinin farkına varmış, telafuz hatalarını aynı çalışmalar ile gidermiş, ikizlerin baskın ve çekinik yönleri hakkında bilgi sahibi olmuş, rol, pandomim, doğaçlama çalışmaları ile yeteneklerini keşfetmiş ve tüm aile bu çalışmalar aracılığı ile birlikte daha uzun süre kaliteli zaman geçirmişlerdir. Olgu okula devam ettiği iki yıl boyunca da gözlenmiş ve geri dönüş yaşamadığı, var olan artikülasyon bozukluklarının da düzeldiği görülmüştür. İkizlerin ayrı sınıfta olmaları akranları ile iletişimlerini artırmıştır. Olgunun bu çalışmalar sonucunda kendine güven duyduğu ve topluluk önünde de kendini rahatça ifade edebildiği gözlemlenmiştir. Olgunun devam eden ilköğretim aşamasındaki okul yaşantısının da olumlu ilerlediği, kendisine bir anısını anlatmasının istendiği bir ödevde de anaokulunda yaşadığı konuşmama sürecini ve ilk konuşmasında öğretmenin kendini nasıl ödüllendirdiğini anlatması da bu sürecin olguya katkılarını ortaya koymaktadır. Bu düşünce ile bu olgu ile yaşanan süreçten ulaşılan bazı öneriler sunulabilir. Bu öneriler de şu şekilde sıralanabilir:

- Türkiye’de ikizler ile ilgili uygulamalara bakıldığında, sosyal gelişimlerinin güçlendirilmesi amacıyla ikizlerin ayrı sınıflarda devam etmesi görüşü yer almaktadır. Ancak bu çalışma gösteriyor ki, bu görüşü uygulamaya geçirmeden önce ikiz olan çocuklarda ilkokul deneyim sürecinde aile görüşmelerinin, bireysel ve grup değerlendirmelerinin yapılması ve çocukların gelişim özellikleri, aile tutumları ve çevresel şartları göz önünde bulundurularak yapılması daha olumlu sonuçlar getirebilir.
- Çocukların gelişimsel anlamda takibinin etkili bir şekilde sürdürülmesi, gereksinimlerinin belirlenmesi ve gerekli desteğin verilebilmesi için okul ve aileler arasında işbirliğinin sağlanması oldukça önemlidir. Olası problem durumlarında ise farklı uzman-

ların ve ailenin işbirliği içinde olduğu bir müdahale ekibinin olması önemlidir.

- Müdahale programı kapsamında hem çocuklarıyla kurdukları iletişimin niteliği, hem de okul ile gerçekleştirilen işbirliğinin önemi bu çalışmada da etkisini göstermiştir. Hazırlanacak müdahale programına aile mutlaka dahil edilmeli ve gerçekleştirilecek uygulamaların evde de yürütülebilir olmasına dikkat edilmelidir. Okulda yürütülen müdahale programına tüm personelin konu hakkında bilgilendirilerek dahil edilmesi sağlanmalıdır.

- Yaşanabilecek olası problemler için önleyici olabilmek, gerekli yönlendirmeleri yapabilmek için de okul ve aileler arasında iletişimin sürdürülmesi gerekmektedir. Ayrıca bu süreçte müdahale programına tüm aile bireylerinin katılması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Akkuş, S. Y., Yilmazer, Y., Şahinöz, A. & Suncaklı, İ. A. (2015). 3-60 Ay Arası Çocukların Televizyon İzleme Alışkanlıklarının İncelenmesi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 1, 1-17.
- Bulut, S. (2008). Seçici Konuşmamazlık (Selektif Mutizm): Sebepleri ve Tedavi Yaklaşımları, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 52-65
- Çiçek, A. (2002). 0-6 Yaş Grubu Çocuklarda Dil Gelişimi Linguistic Development in the Group Of 0-6 Years, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 115-124.
- Demirkaya, S. K. (2015). Çocuk ve Ergenlerde Sosyal Anksiyete Bozukluğunun Psikofarmakolojik ve Psikoterapötik Tedavisi, *Türkiye Klinikleri J Psychiatry-Special Topics*, 8(3), 52-60.
- Karacan, E. (2000). Bebeklerde ve çocuklarda dil gelişimi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 3(4), 263-268.
- Konrot, A. (1998). Sözel Dil ve Konuşma Sorunları. *Özel Eğitim* içinde (ss. 95-104) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kürkçüoğlu, B. (2014), 0-6 Yaş Arası Çocukların Temel Gelişimsel Özellikleri: Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi, *Erken Çocukluk Eğitimi* içinde (Editör: İ. Diken), (ss.154-156), Ankara: Pegem Akademi.
- Meraki, Z. & Yıldız Bıçakçı, M. (2015). Bebeklik ve İlk Çocukluk Döneminde Erken Müdahale, Bebeklik ve İlk Çocukluk Döneminde (0-36 Ay) Gelişim, Duyuların Gelişimi ve Desteklenmesi içinde, (Editör:M. Yıldız Bıçakçı), s.179-210, Ankara: Eğiten Kitap.
- Mukaddes, N. M., Aydoğmuş, K., & Soydan, M. Tek Yumurta İkizlerinin Bireyselleşmeleri, Sosyalleşmeleri ve Aralarındaki İletişim, *Düşünen Adam*, 12 (1), 62-64, (İnternet Erişim Tarihi: 08.06.2016, <http://onlinemakale.dusunenadamdergi-si.org/pdf/dusunenadam/7102010114812-1-12.pdf>)
- Özçakar, Z. B. (2002). "İkiz Olmak Duygusal ve Zihinsel Açından Bir Risk midir?", Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi, Pediatri Anabilim Dalı.
- Perçinel, İ. & Yazıcı, U. (2014). Fluoxetine Treatment in Preschool Cases with Selective Mutism: Discusson Through Two Cases. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi/Turkish Journal of Child and Adolescent Mental Health*, 21(2), 123-130.
- Şenol, Ş., Karacan, E., & Şener, Ş. (1997). Selective Mutism: Treatment Modalities İn View Of Three Cases. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi/Turkish Journal of Child and Adolescent Mental Health*, 4(1), 31-38.
- Vandewater, E. A., Rideout, V. J., Wartella, E. A., Huang, X., Lee, J. H., & Shim, M.

- S. (2007). Digital Childhood: Electronic Media And Technology Use Among Infants, Toddlers, And Preschoolers. *Pediatrics*, 119(5), e1006-e1015. (İnternet Erişim Tarihi: 08.06.2016, <http://pediatrics.aappublications.org/content/119/5/e1006>)
- Wilbrandt, E. Ç. (2008). Okul Öncesi Dönemde Montessori Yöntemi İle Kaynaştırma Uygulamaları Öğretmen El Kitabı. Avrupa Birliği Projesi: Okul Öncesi Dönemde Engelli ve Engelli Olmayan Çocuklar İçin Kaynaştırma Eğitimi Projesi. Ankara: Binbirçiçek Vakfı.
- Winkelstern, J.A. & Jongsmā, A.E. (2006). Erken Çocukluk Eğitiminde Müdahale (Çeviri Editörü: M. Yıldız Bıçakçı ve E. Purutçuoğlu), Ankara: Eğiten Kitap.
- Yavuzer, H. (2000). *Resimleriyle Çocuk*, 8. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, A. Şimşek, H. (2011), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, . Basım, Ankara, Seçkin Yayıncılık